

БЕЛЕЖКИ

¹ Дякович, В. л. Българска Бесарабия. С., 1918, с. 184.

² Знаме, бр. 21 от 6 юли 1875, с. 4.

³ Блъсков, И. л. Р. Спомени из ученически, учителския и писателския ми живот. С., 1907, с. 167—168.

⁴ Бернщейн, С. Б. О языке города Болграда. — Ученые записки Института славяноведения. Т. II, М.-Л., 1950, с. 225.

⁵ Втов, В. Участието на д-р Васил Берон във фонетико-правописното устройство на новобългарския книжовен език през втората половина на XIX в. — Български език, 1984, кн. 6, с. 530—537.

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ТРЕТИ

ЕЗИКЪТ НА ТЕОДОСИЙ ИКОНОМОВ В “ЛОВЧЕНСКИЙ-ТЪ ВЛАДИКА
ИЛИ БЕЛА НА ЛОВЧЕНСКИЙ-ТЪ САХАТЧИЙЪ” /1863/

РУСИН РУСИНОВ

Като най-високо училище, към което има уредена и печатница, Болградската гимназия привлича за учители образовани в чужбина българи, мнозина от тях учили и в университет. Един от тях е Теодосий Икономов /1836—1871/ роден в Свищов, където и учи отначало. През 1856 г. двайсетгодишният младеж заминава за Киев, учи гимназия, записва се и студент в Историко-филологическия факултет на Киевския университет “Св. Владимир”. Известно време слуша лекции по славянска филология и в Пражкия университет. Няма сведения да се е дипломирал като филолог, но все пак натрупва твърде богати и разностранни знания по език и литература. През 1861 г. пребивава известно време в Белград и сътрудничи на Г. С. Раковски при редактиране на в. “Дунавски лебед”. Следващата година се връща в Свищов и учителствува една година, премества се в Браила /1863/, но и там не се задържа. Заминава за Болград, където е назначен за учител по български език и литература. В “Слово, наречено в Централното болградско училище в денят на празнуването паметта на св. Кирила и Методия” /Болград, 1864/ той се нарича “професор” /учител/ “на езикът и литературата славенска”. На два пъти Икономов е и директор на гимназията /1864, 1867—1869/.

Предполага се, че отиването на Т. Икономов в Болград е продиктувано преди всичко от намерението му да се занимава с литературна дейност. Пристига в училището с ръкописа на “Ловченский-тъ владика или бела на ловченский-тъ сахатчийъ”, комедия, написана още през 1857 г., когато е ученик. Към това предположение ме насочва краят на предговора към комедията, където се казва, че ако творбата му се приеме добре, ще последват и други съчинения. През същата 1863 г. Т. Икономов печата една надгробна реч на български и на румънски език, а на следващата година пък издава споменатото вече слово по случай празника на Св. св. Кирила и Методия. Поема уреждането и издаването на основаното от учителите в гимназията сп. “Общ труд. Повременно книжовно списание” /1868/, което включва сред задачите си и “езикознанието, а особито

издирванията връх нашият роден език". В списанието Т. Икономов отпечатва няколко свои материала, предполага се, че е негово и стихотворението "Пробуждане", поместено в първата книжка; от него е стихотворението "Где е родът ми?", включено във втората книжка, а по-късно препечатано в разширен вид в "Летоструй" /1872/.

Теодосий Икономов не успява да осъществи амбициите си. Единствената му публикувана книга остава комедията "Ловченский-тъ владика или бела на ловченский-тъ сахатчиъ". Тя е първото оригинално драматическо произведение в нашата литература, но днес има само литературно-историческо значение, тъй като е лишено от художествени достойнства. Воден от дълбоко родолюбиво чувство — да разобличи гръцкото духовенство, авторът комедийно пресъздава една действителна случка. Действието в комедията няма вътрешен двигател, интригата не произтича от поведението на героите, а е външно наложена. Авторът е далече от изискванията за едно драматическо произведение. Той не изгражда художествени образи, действащите лица в комедията са рупори на определен тип мислене и поведение. Т. Икономов се придържа към принципа, че колкото остава по-близо до действителната случка, толкова по-добра е творбата му. Посоченият принцип, както посочва Б. Пенев, е "един от основните принципи на тогавашната българска естетика"¹. Литературният историк отбелязва още, че: "Самият автор, Теодосий Икономов, има твърде смътни понятия за драматическата поезия изобщо. В неговото произведение ние не забелязваме никакъв определен композиционен план. Освен това не само действието, но и лицата са лишени от драматически елементи"².

Нямаме сведения дали комедията е била поставяна на сцена и дали нейният език е упражнил някакво влияние върху публиката. Но като първо драматическо произведение, макар и неуспешно, комедията има известно значение за историята на българския книжовен език през третата четвърт на XIX в. От една страна, тя бележи един начален опит за формиране езика на българската комедия и по-общо на българската драма, т. е. как персонажът на драматическата творба трябва да говори на сцената. От друга страна, комедията е документ за степента на утвърждаване на говоримата народна реч като книжовна и за степента на разпространение и употреба на някои правописни, фонетични и граматични положения в нашата книжнина от това време.

Основният естетически принцип на автора — да остане, колкото се може в по-голяма степен верен на житейската случка, очевидно се отнася и за езика на персонажа. Лицата говорят на език, който нито е напълно разговорен, нито пък е книжовен. Речта им отразява преди всичко особеностите на разговорната реч, но в нея се промъкват и немалко думи, форми и конструкции от книжовната реч. Разговорното начало на речта се изразява преди всичко в използването на фонетично опростени форми, напр.: *кат' ми са роди д'кте-то* /10/, *какъ ли н' са кахъръж* /10/, *зеръ ты не знаишь* /10/, *че ми ю съ'се омръзгло* /10/, *да н'ма*

й гр'къхъ /10/, *че да н'виждамъ б'кълъ св'тъ* /11/, *азъ не съ'се разбрахъ 'сичко* /14/ и мн. др. Очевидно съвсем съзнателно Т. Икономов се стреми да съхрани характерни особености на разговорната реч. С други думи принципът му е: на сцената героите трябва да говорят, както говорят в живота. С това се обяснява и твърде широката употреба на думи от разговорната реч, някои от които имат и диалектен характер /колкото и да не е било силно тогава противопоставянето между "диалектно" и "книжовно"/, напр.: *че та наколод'ва за какво да ю н'къцо* /15/, *ще са домъкне* /16/, *дърта куторица, джедима и пезевенка* /18/, *ей! маскара, бразам!* /51/, *маскара надъ маскары-т'к* /52/, *джанамъ, какво ще б'жде това море* /55/, *ама че си и ты, холамъ* /56/, *а бре, збирай си умътъ въ главъ* /62/ и др. Отстъплението от книжовната реч на 60-те години на XIX в., ако може да става дума за отстъпление, е стилистично мотивирано от жанровите особености на творбата.

С оглед на идеята, заложена в комедията, авторът стилистично обагря речта на гърците по посока на фонетичните особености на гръцкия език. Григор, владишкият дякон, не може да изговаря българските съгласни [ж], [ч], [ш], а ги заменя със свойствените на гръцкия език съгласни [з], [ц], [с], напр.: *Е, Домбро, да та търс'къхъ със св'къхъ не моз'къхъ та нам'кри. Но какво си са накъцила днесъ, с'къкасъ си са приготвила на свадбъ. Сега си станала осте по хубавицка* /18/. *Облица са хубаво като куконъ и с'къгогы си има нъ рж'къ-т'къ парицкы* /20/ и др. В речта пък на гъркинята Мариола се вплитат гръцки изрази, напр.: *А, Григоре! Калош оришеш! Що си донесълъ въ кърпж-тж?* /22/. *Иш пола ети, Деспоти му!* /25/ и др. С такива изрази е характеризирана и речта на владиката, особено в разговор с Мариола.

В това първо наше драматургическо произведение репликите са твърде пространни, на места се достига дори до малки разкази или монолози, но това като че ли е неизбежно за времето. Поражда се впечатление, че комедията е повече назначена за четене, отколкото за поставяне на сцена. И все пак тук се полага успешно начало на "техническото" изграждане и оформяне на едно драматургическо съчинение. Сюжетът е разделен на "три извършвания", а във всяко извършване се въвеждат "появявания", съпроводени с доста пълни и точни ремарки.

Езикът на Теодосий Икономов в "Ловченский-тъ владика или бела на ловченский-тъ сахатчиъ" може да бъде преценяван и от гледище на извършващите се в книжовния ни език процеси към единство. Образована и културна за времето си личност, авторът на комедията се е интересувал не само от специфичните качества на комедийния език, но се е вълнувал, без съмнение, и от въпросите на устройството на книжовния език. В тази насока не е оставил теоретични разсъждения, но от езика на комедията му може да се разбере, че е имал правилно виждане по въпроса.

В графическо отношение прави най-вече впечатление отбелязването на [о]

след мекост на съгласните [ж], [ч], [ш] с двоеточие над буквата *e*, т. е. *ѐ*, напр.: *Николчѐ, Стойчѐ, джѐбѐ* /13/ и др.³ Освен това Т. Икономов употребява буквите *ю* /напр.: *изъ-юдно, утѣиеню, твореню, юдничка-та* и др./ и *я* /напр.: *влияню, тоя* и др./. Той възприема писменото разграничение между именителен и косвен падеж при имена от ж. род в ед. число, напр.: *каква голѣма злочестина ми са струпа на главж-тж* /9/, *голѣмъ огънь гори на главж-тж ми* /9/ и др.

Съществена фонетична особеност в езика на Т. Икономов е, че употребява съгласните [ж], [ч], [ш] като меки, което е отражение от родния му свищовски говор. Фонетиката на родния му говор присъствува и в немалко други случаи, но тук те не са предмет на специално внимание, тъй като могат да се обяснят с желанието му да възпроизведе разговорната реч.

Фонетичните и морфологичните норми приобщават Теодосий Икономов към книжовноезиковата практика на множество други дейци от Североизточна България, които утвърждават диалектната основа, върху която започва формирането на някои норми. В писмената реч на драматурга се спазват следните нормативни положения:

1. Съчетание *ър, ъл/ рѣ, лѣ* на мястото на старите сонантни съгласни *р, л*, напр.: *търпѣж* /9/, *търпеливѣ* /10/, *да са сърди* /28/, *мълчи* /15/, *бъркамѣ* /25/, *грѣкъ* /51/, и др.; срещат се и отклонения, напр.: *грѣбѣ-тѣ* /64/, *грѣцы* /55/, *блѣгаре* /59/ и др., едни от които идват под влияние на други книжовници, а други пък са последица от диалектни навици.

2. Меки окончания за 1 л. ед. число и 3 л. мн. число, сегашно време при глаголи от II спрежение, напр.: *търпѣж* /9/, *видѣж* /9/, *сторѣж* /9/, *сѣдѣж* /10/, *правѣтѣ* /14/, *грабѣтѣ* /48/, *сѣсипѣтѣ* /12/ и др.

3. Образуване на бъдеще време с частица *ще*, с изключение на формата за 1 л. ед. число, където редовно се използва спрегаем гл. *щж*, напр.: *ще бждемѣ* /12/ *ще събираме* /12/, *ще хващаме* /12/, *ще са отървешѣ* /16/, *ще са домжкне* /16/, *ще помогнѣтѣ* /16/, *щж са зарадвамѣ* /17/, *щж гледамѣ* /17/, *щж направѣж* /17/, *щж гледамѣ* /17/ и др. Употребяват се рядко и форми за бъдеще време, образувани със спрегаем глагол и инфинитивна основа, напр.: *щжтѣ заключи* /31/.

4. Съществителните имена от м. род ед. число приемат пълен член, напр.: *на градѣ-тѣ* /12/, *сѣсъ корень-тѣ* /12/, *отѣ народѣ-тѣ* /1/, *по родѣ-тѣ* /1/, *на съчинитель-тѣ* /1/ и др.

5. Прилагателните имена от м. род ед. число също приемат пълен член, прибавен към дългата форма на името, напр.: *живый-тѣ* и *глѣчный-тѣ* *вървежѣ* /II/, *горкычкый-тѣ* *Стойче* /18/ и др.

6. Съществителните от м. и от ж. род в мн. число приемат член *-тѣ*, напр.: *грусоти-тѣ* /20/, *очи-тѣ* /12/, *владицы-тѣ* /12/, *тенджер-тѣ* /13/, *кеси-тѣ* /13/, *главы-тѣ* /53/ и др.; срещат се и немалко случаи с членувани имена на *-ти*, напр.: *носове-ты* /64/, *биволе-ты* /64/, *сиромасы-ты* /12/, *грѣхове-ты* /9/ и др.

Следователно Икономов не е последователен — от една страна, възприема книжовната норма на *-тѣ*, а от друга — се стреми да запази разговорната източнобългарска норма на *-ти*, която вече е била приета от Пловдивската школа начело с Н. Геров и Й. Груев.

Теодосий Икономов не поддържа връзки с дейци от Търновската книжовноезикова школа, която към началото на 60-те години е в процес на утвърждаване и на разширяване на позициите си, но обективно подкрепя някои от нейните основни положения.

Филологът Теодосий Икономов, както го нарича А. Т.-Балан,⁴ е личност със значителна за времето си култура. Въпреки че му липсва талант на поет и драматург, оставя следа с "Ловченский-тъ владика или бела на ловченский-тъ сахатчиж" не само в историята на българската възрожденска литература, но и в историята на новобългарския книжовен език.

БЕЛЕЖКИ

¹ П е н е в, Б. История на новата българска литература. Т. 3, С., 1977, с. 561.

² Пак там, с. 561—562.

³ В ъ т о в, В. Участието на д-р Васил Берон във фонетико-правописното устройство на новобългарския книжовен език през втората половина на XIX в. — Български език, 1984, кн. 6, с. 532.

⁴ Б а л а н, А. Т. Книга за мене си. С., 1988, с. 37.